

Bilge Kağan Abidesi'nde Niteleme Sıfatları

Emine TEMEL*

Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, İstanbul

*Sorumlu Yazar
emine-1@hotmail.com

Özet

Türk yazı dilinin ilk evresi olarak kabul edilen Eski Türkçe dönemi VIII. yüzyıl ile XI. yüzyıl arasını kapsayan ve Runik harfli Köktürkçe ile Uyğur harfli metinleri bünyesinde barındıran ana evredir. Türkçe'nin ilk yazılı kaynakları olarak bilinen Orhun abideleri, VIII. yüzyılda dahi Türkçe'nin ne kadar sağlam bir dilsel zemine sahip olduğunu gözler önüne seren belgelerdir.

Bu çalışmada Orhun abidelerinden Bilge Kağan metninde yer alan niteleme sıfatlarının tasnifi üzerine bir sunum yapılacaktır. Niteleme sıfatlarının tespitinde Muharrem Ergin'in Boğaziçi Yayınları'ndan çıkan Orhun Abideleri adlı eseri kaynak olarak kullanılmıştır. Yapılarına ve işlevlerine göre sınıflandırılan niteleme sıfatlarının, yer aldığı cümleler içinde verilmesine özen gösterilmiştir. Dil üzerine çalışan araştırmacılar, bir dili güçlü gösteren en önemli unsurun o dilin söz varlığı ve söz varlığındaki birimler olduğunu savunurlar. Bundan hareketle söz varlığını incelediğimiz Orhun Abideleri'nde karşımıza çıkan sıfatların Eski Türkçe'den itibaren yadsınamayacak derecede önemli bir yere sahip olduğunu görürüz.

Bu yazıda Türkçe'nin edebî bir üsluba sahip olmasında sıfatların ne derece etkili olduğu gösterilecek ve bununla bağlantılı olarak niteleme sıfatlarının analizi yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Orhun Abideleri, Söz varlığı, Niteleme Sıfatları, Yapılarına göre Sıfatlar, İşlevlerine göre Sıfatlar

Abstract

The Old Turkish period which is accepted as the first phase of Turkish Literary Language is the main phase containing between 8th and 11th centuries and incorporating Köktürkçe with the Runic Script and texts with Uyghur letter. Orkhon inscriptions, known as the first written source in Turkish, are the documents revealing that Turkish has such a lasting linguistic base even in the 8th century.

In this study, it is going to be made a presentation on classification of the qualificative adjectives taking place in Bilge Qaghan text that is one of the Orkhon Inscriptions. The work of Muharrem Ergin, called Orkhon Inscriptions, is used as a source in determination of the qualificative adjectives. It is given a particular importance on stating in the original sentences of the qualificative adjectives which are classified according to their structures and functions.

The researchers studying on language asserts that the most important factor that regards language as strong is vocabulary and units in the vocabulary. From this point of view we consider adjectives that we face with while studying the vocabulary of Orkhon Inscriptions have an important place that cannot be denied since Old Turkish.

In this article, it is going to be indicated in having literary style of Turkish how efficient the adjectives are; in connection with this it is going to be done analysis of the qualificative adjectives.

Key Words: Orkhon Inscriptions, Vocabulary, Qualificative Adjectives, Adjectives according to the Structures, Adjectives according to the Functions.

GİRİŞ

Türk dilinin yazı dili olarak ilk evresi, Köktürk devletinin batı kanadında teşekkül eden İstemi Yabgu'nun 568 tarihinde Bizans devletine gönderdiği bir mektupla başlatılmaktadır (Özönder 2002: 481-501). VI. yüzyılın ikinci çeyreğinden XI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden bu dönem "Eski Türkçe" olarak adlandırılmaktadır. Eski Türkçe dönemi de kendi içinde VI. yüzyılın ikinci çeyreği ile VIII. yüzyılın ilk çeyreği arası "Runik harfli Köktürkçe", VIII. yüzyılın son çeyreği ile XI. yüzyılın ilk çeyreği arası Uyğur harfli metinlerden oluşan ve "İkinci Eski Türkçe" dönemi olarak adlandırılan "Uygurca" şeklinde ayrılmaktadır.

Türk yazı dilinin VIII. yüzyıla ait olan ve "işlenmiş bir yazı" (Ergin 2007: 13) dili bünyesinde varlık gösteren ilk metinleri Orhun Abideleridir. Köktürk yazılı metinlerin varlığından ilk defa XIII. yüzyılda Tarih-i Cihangüşâ'yı yazan İlhanlı tarihçisi Alaeddin Ata Melik Cüveynî bahsetmiş olup bu metinlerin bilim dünyasına tanıtılışı İsveçli yüzbaşı Johann Philipp Strahlenberg ile Alman araştırmacısı Daniel Gottlieb Messerschmidt'in çalışmalarıyla başlamış ve Strahlenberg'in 1730 yılında neşretmiş olduğu *Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asia* adlı eser ile mevcut bilgilerimiz yazı diline aktarılmıştır (Ercilasun 2007: 146-147).

Köktürk tarihine ve Türk dilinin tarihi gelişim çizgisine ışık tutan Orhun Abideleri II. Köktürk Kağanlığına (682-745)

ait olup Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan bengu taşlarından teşekkül etmektedir. Türk adının ilk defa bir siyasî birliğin adı olarak geçtiği bu yazıtlardan Bilge Kağan ile Kül Tigin abidesi 1889 yılında etnograf ve aynı zaman da gazeteci olan Nikolay M. Yadrintsev tarafından, Tonyukuk abidesi ise sekiz yıl sonra botanikçi Yelizaveta Klements tarafından keşfedilmiştir (Ercilasun 1985: 62-64). İki kağan (Bilge Kağan, Kül Tigin) ve bir vezirin (Tonyukuk) ağzından çeşitli Türk kavimlerinin savaşlarının anlatıldığı bu yazıtlar ulusa hitap niteliğindeki belgelerdir. Türk dili ve tarihinin aydınlanması bağlamında yazıtlardaki metinlerin çözümünü yapan Danimarkalı dilci V. Thomsen bu husustaki çalışmalarını yayımlamakta geç kalarak V.V. Radloff söz konusu yazıtları ilk defa neşreden araştırmacı statüsüne sahip olmuştur. Türkiye’de ise Köktürk yazıtlarını Necip Asım Yazıksız tanıtmıştır.

Söz konusu yazıtlardan Bilge Kağan metni makalemizin yapısına yön verecek şekilde içerdiği niteleme sıfatları bağlamında incelenmeye çalışılacaktır. Bu hususta yapılmış olan çalışmaya geçmeden önce “söz varlığı” kavramı üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Bir dilin söz varlığı, o dilin hangi dillerle etkileşimde bulunduğunu, tarihsel süreç içerisinde fonetik, morfolojik, semantik bağlamda ve sözdizimi bağlamında ne gibi değişimlerden geçtiğini gözler önüne seren ve kelimelerin haricinde aynı zamanda çeşitli kalıp ifadeleri, deyimleri, atasözleri de bünyesinde barındıran önemli bir yapıdır. Türkçe’nin söz varlığı incelenecek olursa, bu dönemin yazılı kaynakları olan Orhun Abidelerine gitmek gerekecektir. Türkçe’nin bu en eski ürünlerinin söz varlığında 900 sözcüğü barındırdığı ve bugünkü Türkiye Türkçesi’nin söz varlığı ile kıyaslandığında yaklaşık %90’lık bir örtüşme içinde olduğu görülmektedir. 32 boydan meydana gelmiş bir konfederasyon olan Köktürk devletinin resmî yazı dili Köktürkçe ile bugünkü Türkiye Türkçesi’nin dayandığı edebi dilin Oğuzca olması bu örtüşmenin haklı nedenini göstermektedir.

Bir toplumun maddî ve manevî kültürünü, kavramlar dünyasını ve dünya görüşünü yansıtan söz varlığının muhtevası dilden dile değişiklik göstermektedir. Söz gelimi İngilizce’de akrabalık adları birkaç kelime ile ifade edilirken Türkçe’de her bir akrabalık adı için ayrı ayrı kelimeler kullanılmıştır. Türkçe’nin söz varlığında dil-dünya görüşünün bir sonucu olarak sıfatların oldukça geniş bir yer kapladığı görülmektedir.

Anlatımı güçlü kılan birçok anlam olayının, söz sanatının yansıtıcısı niteliğindeki sıfatları Zeynep Korkmaz, kökenlerine, yapılarına ve işlevlerine göre üç başlık altında sınıflandırmış; işlevlerine göre sıfatları da niteleme ve belirtme sıfatları olmak üzere iki alt başlığa ayırmıştır (Korkmaz 2009: 332-398). Muharrem Ergin ise sıfatları iki başlık altında ve “vasıf ve belirtme isimleri” şeklinde ele almıştır (Ergin 2007: 244). Ergin’e göre sıfatlar nesnelerin kendilerinin adları değil vasıflarının ve belirtilerinin adlarıdır. Eğer nesne birçok vasfı olan bir varlık değil de yalnız vasıftan ibaretse bu koşulda sıfat nesnenin ismi olur. Meselâ kırmızı, bayrağın vasfının bir adıdır. Öte yandan tek başına kullanıldığı zaman bir rengin ismi olur. Aslında bu durumun sıfatların yanı sıra diğer sözcük türlerini de kapsadığı söylenebilir. Zira edat, zamir ve zarfların da tek başına isim olarak ele alınmalarına rağmen birtakım sözcüklerle birlikte kullanıldıkları zaman işlevleri değişir ve edat, zamir, zarf başlıkları altında incelenmesi uygun görülür. Söz konusu makalenin bu hususlar göz önünde

bulundurulması oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

Orhun yazıtlarının Bilge Kağan metninde yer alan niteleme sıfatlarını belirlemek için Muharrem Ergin’in *Orhun Abideleri* adlı eserinde yer alan Bilge Kağan abidesinin öncelikle doğu, güney-doğu ve güney yüzündeki metinleri incelenmiş akabinde kuzey, batı ve güney-batı yüzündeki metinleri ele alınmış ve 92 tanesi abidenin doğu yüzünde, 35 tanesi kuzey yüzünde, 1 tanesi güney-doğu yüzünde ve 15 tanesi güney yüzünde olmak üzere toplam 143 niteleme sıfatı tespit edilmiştir. Bu sıfatlardan “beglük, işilik, ığar, kazganmış, yımşak, süçig, anyığ, kara, adınçığ, yaratmış, bilge, Bökli, besgü, ögüm, urı, kız” ‘ikişer’ defa, “temir, ıgidmiş, kök, alp, inim” ‘üçer’ defa, “tört bulusdakı, ulug” ‘dörder’ defa, “eçüm” ‘beşer’ defa, “edgü, ıduğ” ‘altışar’ defa ve “kasım” ‘on ikişer’ defa olmak suretiyle farklı kelime veya kelime grupları ile birlikte kullanılmıştır. Bu da Bilge Kağan metninde farklı semantik ve dilbilgisel düzlemde ayrı ayrı 76 tane niteleme sıfatının yer aldığını göstermektedir.

Anlatıma canlılık katan ve kullanıldığı dilin üslubunu güçlendiren sıfatlardan inceleme alanımıza giren niteleme sıfatlarını gramatikal ve semantik bağlamda analiz etme yolunu tercih ettik. Gramatikal bağlamda “yapılarına göre” ve semantik bağlamda “işlevlerine göre” analiz ettiğimiz niteleme sıfatlarının kullanıldığı cümleler ve bu cümlelerin “Türkiye Türkçesi aktarımları”¹ içinde verilmesini uygun gördük.

Niteleme Sıfatları

Bir dil, söz varlığında yer alan sıfatların kapladığı alan ölçüsünde zengin bir kelime hazinesine ve edebi bir üsluba sahiptir. Araştırmamız Bilge Kağan metninde tespit ettiğimiz sıfatları içerecektir.

1.Yapılarına Göre Niteleme Sıfatları

a. Basit Sıfatlar

Bugün dilimizde pek çok sözcüğün kökenini, ya o köken unutulduğu için ya da o sözcüğün zamanla değişim geçirmesi dolayısıyla ilk bakışta rahatlıkla anlayamayız. Hâlbuki çoğu zaman bir sözcüğün hiç beklenmedik bir anda yerli ya da yabancı sözcükten türetilmiş ve büyük değişiklikler geçirmiş olduğu ile karşılaşılır (Aksan 2006: 17). Bu bilgiler ışığı altında hiçbir yapım eki almamış kök hâlindeki sözcükleri esas alarak Bilge Kağan metnindeki mevcut basit sıfatları gün yüzüne çıkarmaya çalıştık.

• Tesri teg Tesri yaratmış **Türk** Bilge Kağan sabım: (BG, D, 32/1) (Ergin 2008: 32). “Tanrı gibi [gökte yaratılmış]² Türk Bilge Kağanı, sözüm:”

• Kasım **Türk** Bilge [Kağan...] ti Sir Tokuz Oğuz İki Ediz kerekülüg begleri bodum³ ...Türk tes[ri...] üze kağan olurtum. (BG, D,32/1-2) “Babam Türk Bilge Kağanı... Sir,

1. Sıfatların yer aldığı cümlelerin Türkiye Türkçesi aktarımlarında Muharrem Ergin’in yaptığı çalışmaya sadık kalınmıştır.
2. Bilge Kağan metninin Türkiye Türkçesi aktarımlarında geçecek olan bu “[]” işaret söz konusu aktarımlarda kendi yapmış olduğum müdahaleleri göstermektedir.
3. “bodun” kelimesi Muharrem Ergin’in *Orhun Abideleri*’nde “budun” şeklinde geçmektedir fakat biz bu kelimeyi Şinasi Tekin’in de İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Üzerine Denemeler’inde (s.199-209) ileri sürdüğü üzere “boy” anlamına tekabül eden “bod” sözcüğünün aldığı Moğolca çokluk eki “n” ile “bodun” sözcüğünde vücut bulması dolayısıyla bu şekilde ifade etmenin yerinde olacağını düşündük.

Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırılı beyleri, milleti...Türk tanrısı[?] üzerinde kağan [olarak] oturdum.”

• Bödke özüm olurup bunça ağır törüg tört bulusdağı [...] dim. (BG, D, 32/2) “Bu zamanda tahta çıkıp bunca ağır töreyi dört taraftakidim.”

• Üze kök tesri as[ra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış]. (BG, D, 32/2) “Üstte mavi gök, altta [kara] yer [yaratıldığında] ikisi arasında insanoğlu [yaratılmış].”

• Bilge kağan ermiş, alp kağan ermiş. (BG, D, 32/4) “Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş.”

• Yoğcı sıgıtçı ösre kün toğısıkdağı “Bökli çöl(l)üg il”⁴ Tabgaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kırkın Otuz Tatar Kırtany Tatabı bunca bodun kelipen sıgtamış, yoğlamış. (BG, D, 34/5) “Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kırkın, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.”

• Bilgisiz kağan olurmış erinç, yablağ kağan olurmış erinç. (BK, D, 34/6) “Bilgisiz kağan oturmuş, kötü kağan oturmuş [şüphesiz].”

• Tabgaç bodunka beglik urı oğlın kul kıltı, işilik kız oğlın kūs kıldı. (BK, D, 34/7) “Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariye kıldı.”

• İlgerü kün toğısık[k]a Bökli kağanıka tegi süleyü birmiş. (BK, D, 34/8) “Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edivermiş.”

• Kırgıgaru Temir Kağığka süleyü birmiş. (BK, D, 34/8) “Batıda Demir Kapiya ordu sevk edivermiş.”

• Eçim kağan birle ilgerü Yaşıl ögüz Şantus yazıka tegi süledimiz. (BK, D, 38/15) “Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.”

• Kırgıgaru Temir Kağığka tegi süledimiz. (BK, D, 38/15) “Batıda Demir Kapiya kadar ordu sevk ettik.”

• Küregüngün üçün igidmiş kağanısa ermiş [barmış edgü] ilise kentü yasıldı, yablağ kigürtüg. (BK, D, 40/19) “Disiplinsizliğinden dolayı, [seni] beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, [iline] düşman [fitne] soktun.”

• [İşilik kız oğlusın] kūs kıldı. (BK, D, 40/20) “Hanımlık kız evladını cariye kıldın.”

• Beglik urı oğlın kul kıldı. (BK, D, 40/20) “Beylik erkek evladını kul kıldın.”

• Yalı bodunuğ tonluğ kıldım. (BK, D, 42/23) “Çıplak milleti elbiseli kıldım.”

• Çığany bod[unuğ] bay kı[ldım]. (BK, D, 42/23) “Fakir milleti zengin kıldım.”

• İgar illigde ı[gar] kağanlıka yig kıldım. (BK, D, 42/24) “Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım.”

• Yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim.

4. Talat Tekin (2008: 82) *Orhon Yazıtları*’nda Bökli çöl(l)üg il ibaresinin aktarımı hususundaki mevcut düşünceleri gözler önüne sermiştir. Radloff tarafından Bökli çöllüg al şeklinde okunup “die Stämme der Bökli Steppe” “Bökli bozkırı kabileleri” olarak aktarılan bu ibareyi Thomsen başlangıçta bökli çölüg il şeklinde okumuş “les puissants peuples du désert” “güçlü çöl halkı” olarak aktardıktan sonra buradaki Bökli (Bükli) kelimesinin yer adı olması gerektiğini düşünerek aktarımını “Bökli halkı” olarak değiştirmeyi uygun görmüştür. Radloff’un ve Thomsen’in yapmış olduğu aktarımlarda isim tamlaması şeklinde karşımıza çıkan Bökli çöl(l)üg il ibaresinde söz konusu çalışmamızda il ismini niteleyen Bökli ve çöl(l)üg kelimeleri ayrı ayrı sıfat olarak değerlendirilmiştir. Zira ifade orijinal şekliyle incelendiğinde hâlihazırda sıfat tamlaması olarak dikkati çekmektedir.

(BK, D, 50/39) “Elçisi, iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim.”

• Kiçig atlıg [...]. (BK, D, 50/41) “Küçük adlı...”

• Alp erin ölüp [bal]bal kılı birtim. (BK, G, 52/7) “Kahraman erini öldürüp balbal kılıverdim.”

• Edgü özlük atın kara kişin kök teyesin sansız kelürüp çöp kötü. (BK, G, 54/12) “İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı.”

• Tesri teg Tesri yaratmış Türk Bilge [Kağan s]abım: Kısım Türk Bilge Kağan olurtukunda Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayı ulayı şadpıt begler Apa Tarğa[n] başlayı ulayı şad[pıt] begler bu [...] Taman Tarğan Tonyukuk Boyla Baga Tarğan ulayı buyruk [...] iç buyruk Sebig Kül İrkin başlayı ulayı buyruk bunca amtı begler kısım kağanıka ertisü ertisü ti umuğ i[tdi]?... (BK, G, 54/13-15) “Tanrı gibi [gökte yaratılmış] Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu...Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk...iç buyruk Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalade fevkalade çok iltica etti...”

• [...kısım] kağan [...] ça ağar taşıg yoğun ığ Türk begler bodun i[...]jirti. (BK, G, 54/15) “Babam kağan ...ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti...”

• Tesri teg tesride bolmış Türk Bilge Kağan bödke olurtum. (BK, K, 56/1) “Tanrı gibi gökte olmuş [gökten gelmiş] Türk Bilge Kağanı, bu [devirde] oturdum.”

• Ulayı ini yigünüm oğlanım biriki oğuşum [bodunum biriye şadpıt begler yırıya tarikat buyruk begler Otuz Tatar,... Tokuz Oğuz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid, katıgdi tısla: (BK, K, 56/1) “Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarikat, buyruk beyleri, Otuz Tatar,...Dokuz Oğuz beyleri milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle.”

• Kırgıgaru yinçü ögüz keçe Temir Kağığka tegi süledim. (BK, K, 56/3) “Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapiya kadar ordu sevk ettim.”

• Süçig sabın yımşak ağın arıp ırak [bodunuğ ança] yağutır ermiş. (BK, K, 56/4) “Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış.”

• [Yağuru] kond[uğda] kisre anyıg biligin anda ö[yür] ermiş. (BK, K, 56/4) “Yaklaştırp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.”

• Edgü bil[ge] kişig alp kişig yo[rıtmaz] ermiş. (BK, K, 56/4) “İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş.”

• Anda anyıg kişi ança boş[ğurur] ermiş: (BK, K, 58/5) “Or[a]da kötü kişi şöyle öğretiyormuş.”

• İrak erser yablağ ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşğurur ermiş. (BK, K, 58/5) “Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir deyip öyle öğretiyormuş.”

• Çığany bodunuğ bay kıldım. (BK, K, 58/7) “Fakir milleti zengin kıldım.”

• Nes n[es sab]ım erse[r] besgü taşka urtum. (BK, K, 58/8) “Her ne sözüm varsa ebedi taşla vurdum.”

• Üze tesri asra yir yarlıkaduğ üç[ün...] közün körmedük kılkağın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ğsıkısa?] birigerü [...] ka kırgıgaru [...] sarıg altını’n ürüs kümüşin kırğaglıg kutayın kinlig işg[itis]in özlük atın adğırın kara

k[işin] **kök** teyesin Türküme bodunuma kazganu birtim, iti birtim. (BK, K, 60/10-12) “Üstte Tanrı, alta yer bahsettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde...batıda...Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim...”

• **Besgü** taş [tokıtdım...] tokıtdım, bitid[d] im. (BK, K, 62/15) “Ebedi taş yontturdum...yontturdum, yazdırdım.”

• [...] ol **taş** barkın [...] (BK, K, 62/15) “O taş türbesini...”

Morfolojik olarak analiz etmeye çalıştığımız sıfatların basit yapıda olanları toplam 52 tane olmasına rağmen bu sıfatlardan ayrı anlamlara tekabül eden ve birbirini tekrar etmeyecek şekilde kullanılmış olan sadece 28 tane basit sıfat mevcuttur.

b. Türemiş Sıfatlar

İsim kök ve gövdelerine türetme ekleri getirilmesi suretiyle kurulan ve yeni kavramlara işaret eden türemiş kelimeler (köken) (Banguoğlu 2007: 149) birlikte kullanıldığı kelime veya kelime gruplarına göre farklı işlevler kazanırlar. Bilge Kağan metninde sıfat görevinde kullanılmış olan türemiş kelimeleri şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

1. İsimden Sıfat Türeten Ekler Yoluyla Oluşanlar

❖ -lğ/-lig/-luğ/-lüg:

• Kaşım Türk Bilge [Kağan...] ti Sir Tokuz Oğuz İki Ediz **kerekülüg** begleri bodunu ...Türk tes[ri...] üze kağan olurtum. (BK, D, 32/1-2) “Babam Türk Bilge Kağanı... Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırılı beyleri, milleti...Türk tanrısı üzerinde kağan [olarak] oturdum.”

• Yoğcı sıgtçı ösre kün toğsıkdaki Bökli çöl[l]üg il Tabgaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kırıkkan Otuz Tatar Kıtany Tatabi bunça bodun kelipen sıgtamış, yoğlamış. (BK, D, 34/5) “Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Tibet, Avar, Bizans, Kırkız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabi, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.”

• Antağ **külüg** kağan ermiş. (BK, D, 34/5) “Öyle ünlü kağan imiş.”

• Tabgaç bodunka **beglik** ırı oğlın kul kıltı, **işilik** kız oğlın kūs kıldı. (BK, D, 34/7) “Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariyeye kıldı.”

• İllig bodun [ertim, ilim amtı kani, kimke ilig kazganur men tir ermiş]. (BK, D, 34/8) “İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş.”

• Kağanlıg bodun ertim, kağanım kani. (BK, D, 36/9) “Kağanlı millet idim, kağanım hani.”

• [İşilig kız oğlusın] kūs kıldıg. (BK, D, 40/20) “Hanımlık kız evladını cariyeye kıldın.”

• **Beglik** ırı oğlın kul kıldıg. (BK, D, 40/20) “Beylik erkek evladını kul kıldın.”

• Ağuda iki **uluğ** süsüş süsüşdüm. (BK, D, 48/34) “Ağuda iki büyük savaş yaptım.”

• Ödsig ötülüg küç igidmiş al[p kağanısa ya]sıldı. (BK, D, 48/34-35) “Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[,] kağanına ihanet etti.”

• İki **ilteberlig** bodun [...] (BK, D, 50/38) “İki valili millet...”

• **Uluğ** oğlum ağrıp yok bolça Kuğ Sengünüg balbal tike birtim. (BK, G, 54/9) “Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku’yu, generali balbal olarak dikiverdim.”

• Türl[giş kağan] kızın ertisi **uluğ** törün oğluma alı birtim. [...] ertisi **uluğ** [törün alı] birtim, ya [...]t ertü [rtü]m. (BK, K, 60/9-10) “Türgiş kağanının kızını fevkalade büyük törenle oğluma alı verdim...fevkalade büyük törenle alı verdim... yaptırdım...”

• Üze tesri asra yir yarlıkaduk üç[ün...] közün körmedük kulkağın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ğsıkısa?] birigerü [...] ka kırığaru [...] sarıg altını]n ürüs kümüşin kırığağl[ıg] kutayın **kinlig** işg[itis]in özlük atın adgırın k[ışin] kök teyesin Türküme bodunuma kazganu birtim, iti birtim. (BK, K, 60/10-12) “Üstte Tanrı, alta yer bahsettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde...batıda...Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim...”

-lğ/-lig/-luğ/-lüg ekleri yoluyla kurulmuş olan toplam 17 tane türemiş sıfat mevcut olup bunların 3 tanesi farklı kelimelerle birlikte kullanılarak tekrar etmiştir.

❖ -sız/-siz/-suz/-süz:

• İkinci ara idi **oksuz** Kök Türk iti ança olurur ermiş. (BK, D, 32/4) “İkisi arasında pek teşkilatsız Kök Türkü düzene sokarak öylece oturuyormuş.”

• **Bilgisiz** kağan olurmuş erinç, yablağ kağan olurmuş erinç. (BK, D, 34/6) “Bilgisiz kağan oturmuş, kötü kağan oturmuş [şüphesiz].”

• İçre **aşsız** taşra **tonsuz** yabız yablağ bodunda [üze olurtum]. (BK, D, 42/21) “İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum.”

-sız/-siz/-suz/-süz ekleri aracılığıyla türetilmiş olan toplam 4 sığata rastlamaktayız.

❖ -cı/-çi/-çu/-cü:

• Çorağka tegip **yulıgçı** [eri]g k[...]s Keçinke tegi [...] (BK, GD, 52/1) “Çorağa ulaşıp yağmacı askeri...Keçine kadar...”

-cı/-çi/-çu/-cü eki ile türetilmiş 1 tane sıfat tespit edilmiştir.

❖ -sıg/-sig/-çig/-çig:

• Nes **yılsıg** bodunda üze olurmadım. (BK, D, 42/21) “Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım.”

• Ödsig ötülüg küç igidmiş al[p kağanısa ya]sıldı. (BK, D, 48/34-35) “Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[,] kağanına ihanet etti.”

• Asar **adınçig** barq yaratıd[d]ım. İçin taşın **adınçig** bediz [urturtum. (BK, K, 62/14) “Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum.”

-sıg/-sig/-çig/-çig ekleri ile türetilmiş toplam 4 sıfat olup bunlardan bir tanesi farklı kelimelerle kullanılarak kendini tekrarlamıştır.

2.Fiilden Sıfat Türeten Ekler Yoluyla Oluşanlar

2.1.Fiilden Geçici Sıfat Türeten Ekler (Sıfat-Fiil Eki) Yoluyla Oluşanlar

❖ -mış/-miş/-muş/-müş:

• Olurtukuma ölteçiçe sakınığma Türk begler bodun ögrip sebinip **tostamış** közi yügerü körti.(BK, D, 32/2) “Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı.”

• Yiti yüz er bolup [ilseremiş **kağansıramış** bodunuğ **küsedmiş** **kuladmış** bodu]nuğ Tü[rk tö]rüsün [içgınımış] bodunuğ eçüm apam törüsünce yaratmış boşgurmış. (BK,

D, 36/11-12) “Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş.”

• Ança **kağanmış** ança **itmiş** ilim[i]z törümüz erti. (BK, D, 40/18) “Öyle kazanılmış, öyle düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı.”

• Küregüngün için **igidmiş** kağanısa ermiş [barmış edgü] ilinge kentü yasıldığı, yablağ kigürtüg. (BK, D, 40/19) “Disiplinsizliğinden dolayı, [seni] beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, [iline] düşman [fitne] soktun.”

• Ödsig ötlügü küç **igidmiş** al[p] kağanısa ya[sıldı. (BK, D, 48/34-35) “Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[,] kağanına ihanet etti.”

Bu başlık altında sıraladığımız sıfatlar toplam 9 tane olup bir tanesi farklı kelimelerle kullanılarak kendini tekrarlamıştır.

❖ -dik/-dik/-duğ/-dük:

• Begleri bodunı tüzsüz için Tabğaç bodun tebligin kürlüğün [üçün armağçısı]n için inili [eçili kingsürtükün için begli bodunluğ] yosşurtukın için Türk bodun **illedük** ilin içgünü idmiş kağanladuğ kağanın yitürü idmiş. (BK, D, 34/6-7) “Beyleri, milleti [düzgün olmadığı] için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekıştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş.”

• Üze Türk tengrisi iduğ yiri subı ança itmiş erinç. (BK, D, 36/9-10) “Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş [şüphesiz].”

• **Iduğ** Ötüken yılş bodun bardığ. (BK, D, 40/19) “Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittik!”

• **Iduğ** Başta süsüdü. (BK, D, 44/25) “Iduğ Başta savaştım.”

• Yigirmi yaşma Basmıl **Iduğ** [Ku]t oğuşum bodun erti, arqış idmaz tiyin süledim. (BK, D, 44/25) “Yirmi yaşında, Basmıl Iduğ Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim.”

• Tamağ **Iduğ** Başta süsüdü. (BK, D, 46/29) “Tamağ Iduğ Başta savaştım.”

• Üze Tesri iduğ yir sub [eçim ka]ğan kut taplamadı erinç. (BK, D, 48/35) “Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak.”

-dik/-dik/-duğ/-dük eki ile toplam 8 sıfat türetilmişken birbirinden farklı sadece 3 tane sıfat gözlenmektedir.

❖ -ğma/gme:

• Türk amtı bodun begler bödke **körügme** [begler gü yasıladaç siz]. (BK, K, 58/8) “Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız?”

Bu başlık altında toplam 1 sıfat tespit ettik.

❖ -taçı/-teçi:

• Anda kisre tesri yarlıkaduğ için kutum ülügüm bar için ölteçi bodunuğ [tirgür]ü igit[t]im. (BK, D, 42/23) “Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim.”

-taçı/-teçi eki ile türetilmiş olan sadece 1 sıfat tespit ettik.

2.2.Fiilden Kalıcı Sıfat Türeten Ekler Yoluyla Oluşanlar

❖ -ig/-ig:

• **Süçig** sabın yımşak ağın arıp ırak [bodunuğ ança]

yağutur ermiş. (BK, K, 56/4) “Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış.”

• **Süçig** sabısa yımşak ağısısa arturup öküş Türk bodun öltüg. (BK, K, 58/5) “Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün.”

‘Süçig’ sıfatı aynı kelime ile farklı cümleler içinde tekrarlanarak kullanılmıştır.

2.3. Diğer sıfatlar:

• **Bilge** kağan ermiş, alp kağan ermiş. (BK, D, 32/4) “Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş.”

• Edgü **bil[ge]** kişig edgü alp kişig yo[rıtma]z ermiş. (BK, K, 56/4) “İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş.”

‘Bilge’ kelimesi metin içinde kişi adı olarak “Bilge Kağan” şeklinde yer aldığı gibi bir ismin önüne gelip ismi niteleme görevinde de kullanılabilir. Verdiğimiz örneklerde ‘bilge’ sözcüğünün ayrı ayrı iki farklı ismi niteleme görevinde kullanıldığını görmekteyiz.

3.Kelime Gruplarından Oluşan Sıfatlar

3.1.Sıfat-Fiil Grubu Biçiminde Oluşanlar

❖ -ğma/-gme:

• **Olurtuğuma ölteçiçe sağınmıgma** Türk begler bodun ögirip sebinip tostamış közi yügerü körti. (BK, D, 32/2) “Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı.”

• Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin kşasım kağanıg ögüm kşatunuğ kötürügme tesri **il birig[me]** te[sri] Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol tesri kağan olurt[dı] erinç. (BK, D, 40-42/20-21) “Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan olurttu tabii.”

• **Oza yanya keligme** süsin ağıt[t]im. (BK, D, 46/31) “İlerleyip yayarak gelen ordusunu püskürttüm.”

-ğma/-gme sıfat-fiil ekinin oluşturduğu sıfat-fiil grubu yoluyla kurulmuş olan toplam 4 tane sıfat tespit edilmiştir.

❖ -mış/-miş/-muş/-müs:

• **Tesri teg Tesri yaratmış** Türk Bilge Kağan sabım: (BK, D, 32/1) “Tanrı gibi [gökte yaratılmış] Türk Bilge Kağanı, sözüm.”

• Yiti yüz er bolup [ilseremiş kağansıramış bodunuğ] küsedmiş kşuladmış bodu]nuğ **Türk tö[r]üsün [içgınnmış]** bodunuğ eçüm apam törüsünce yaratmış boşğurmuş. (BK, D, 36/11-12) “Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş.”

• **Eç[ümüz] apamız tutmuş** yir sub idi[siz] kşalmazun [tiyin Az bodunuğ itip yaratıp...(BK, D, 38/16) “Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahihsiz kalsın diye Az milletini tanzim ve tertip edip...”

• **[Kasımız] eçimiz kağanmış** bodun atı küsi yok bo[lmaz]un tiyin, Türk bodun için tün udımadım. (BK, D, 42/21-22) “Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturdum.”

• Men [özüm kağan olurtuğuma] **yir sayu barmış** bo[dun yadağın yalınsın?] ölü yitü yana kelti. (BK, D, 42/22-23) “Ben kendim kağan [olarak] oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri geldi.”

• Ödsig ötölüg **küç igidmiş** al[p kağanısa ya]sıldı. (BK, D, 48/34-35) “Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[.] kağanına ihanet etti.”

• **Tesri teg tesride bolmış** Türk Bilge Kağan bödke olurtum. (BK, K, 56/1) “Tanrı gibi gökte olmuş [gökten gelmiş] Türk Bilge Kağanı, bu [devirde] oturdum.”

Toplam 7 sıfat tespit edilmiştir.

❖ **-maz/-mez**

• **Bi[lig] bilmez** kişi ol sabıg alıp yağuru barıp öküş kişi öltüg.(BK, K, 58/5-6) “Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün!”

Bu başlık altında toplam 1 sıfat mevcuttur.

❖ **-sık/-sik:**

• İl [tutsık yir Ö]tük[en] yış ermiş. (BK, K, 56/3) “İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.”

Bu başlık altında toplam 1 sıfat mevcuttur.

❖ **-dık/-dik/-duğ/-dük:**

• Üze tesri asra yir yarlıkadeük üç[ün...] **közün körmedük** kulkağın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ğsıkısa?] birigerü [...] ka kırıgaru [...] sarıg altunu]n ürüs kümüşin kırğağlıg kutayın kinlig işg[itış] özlük atın adğırın kara k[işin] kök teyesin Türküme bodunuma kazğanu birtim, iti birtim. (BK, K, 60/10-12) “Üstte Tanrı, altta yer bahsettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde...batıda...Sarı altını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim...”

-dık,-dik,-duğ,-dük eki yoluyla türetilen 2 sıfat tespit ettik.

3.2. -Kı/-Ki Ekleri Yoluyla Kurulan Sıfat Tamlaması Biçiminde Oluşanlar

• Bödke özüm olurup bunça ağır törüg **tört bulusdağı** [...]dim. (BK, D, 32/1) “Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört taraftakidim.”

• Sü sülepen **tört bulusdağı** bodunuğ [küp almış, küp baz kılımış]. (BK, D, 32/3) “Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılımış.”

• **Tört bulusdağı** bodunuğ küp baz kıldım, yağısız kıldım. (BK, D, 42/24) “Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım.”

• [Kasım] kağan eçim kağan olurtuğında **tört bulusdağı** bodunuğ nence itm[iş...]. (BK, K, 58-60/8-9) “Babam kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş...”

• **Anda içreki** ne kişi tin [...] i yok [bolda]cı er [ti...].a okıgalı kelti. (BK, D, 44/28) “Onun içindeki ne kadar insan ...yok olacaktı...çağırarak için geldi.”

Toplam 5 tane sıfatın tespit edildiği bu bölümde ayrı ayrı 2 farklı sıfatın kullanıldığına tanık olunmaktadır.

3.3.Tekrar Grubu Biçiminde Oluşanlar

• İçre aşsız taşra tonsuz **yabız yablağ** bodunda [üze olurtum]. (BK, D, 42/21) “İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşün, perişan millet üzerine oturdum.”

• Kağan olurup **yok çıgany** bodunuğ küp kübratdım. (BK, D, 58/7) “Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım.”

Türkçe bütün tarihsel dönemlerde anlatımı güçlü kılmak için ikileme kullanımına ağırlık vermiştir. Bir dilde yer alan ikilemelerin çokluğu o dilin ne kadar sanatlı bir üslûba sahip olduğunun en önemli göstergelerindendir. Henüz VIII.

yüzyılda dahi ikileme kullanımlarına rastlamamız Türkçe’nin daha o zamanlar ne kadar sanatlı bir dile sahip olduğunu kanıtlar niteliğindedir. Tespitlerimiz arasında tekrar grubu şeklinde kurulmuş toplam 2 sığata rastlamaktayız.

4. İyelik Eki Almış İsimlerle Kurulan Sıfat

• Kasım Türk Bilge [Kağan...] ti Sir Tokuz Oğuz İki Ediz kerekülüg begleri bodunu ...Türkr tes[ri...] üze kağan olurtum. (BK, D,32/1-2) “Babam [olan] Türk Bilge Kağanı... Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırly beyleri, milleti... Türk tanrısı üzerinde kağan oturdum.”

• Kişi oğlında üze **eçim apam** Bumin Kağan İstemi Kağan olurmış. (BK, D, 32/2) “İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş.”

• Türk bodun yok bolmazun tiyin **kasım** İltiriş kağanıg ögüm İlbilge Katunuğ tesri töpüsünde tutup yügerü kötürti erinç. (BK, D, 36/10) “Türk milleti yok olmasın diye [rek] millet olsun diye[rek] babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu [(O) Tanrı] başlarından tutup [şüphesiz] yukarı kaldırmıştır.”

• Tesri küç birtük üçün kasım kağan süsi böri teg ermiş, yağısı kony teg ermiş. (BK, D, 36/11) “Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.”

• Kasım kağan [ança ilig törüg kazganıp uça barmış]. (BK, D, 38/13) “Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, [ölüp] gitmiş.”

• Kasım [kağanka] baş[lay]u Baz Kağanıg balbal [tikmiş. Kasım] kağan uçduğda özüm sekiz yaşda kaltım. (BK, D, 38/13-14) “Babam kağan için [ilk olarak] Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. Babam kağan [öldüğünde] kendim sekiz yaşında [idim.]”

• O törüde üze **eçim** kağan olurtı. (BK, D, 38/14) “O töre üzerinde amcam kağan oturdu.”

• **Eçim** kağan olurtuğ[d]a özüm tigin erk [...] iy[....] tesri [yarlıkadeük üçün] tört yigirmi yaşımka Tarduş bodun üze şad olurtum. (BK, D, 38/14-15) “Amcam kağan oturduğunda kendim prens... Tanrı buyurduğu için on dört yaşında Tarduş milleti üzerinde şad oturdum.”

• **Eçim** kağan birle Yaşıl ögüz Şantus yazıka tegi süledimiz. (BK, D, 38/15) “Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.”

• Ol bilmedüküğün üçün yablağısın üçün **eçim** kağan uça bardı. (BK, D, 40/20) “O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti.”

• Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin kasım kağanıg ögüm katunuğ kötürügme tesri il birig[me te]sri Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol tesri kağan olurt[d] erinç. (BK, D, 42/20-21) “Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii.”

• [İnim Kül Ti]gin iki şad **inim** Kül Tigin [birle] sözleşdimiz.(BK, D, 42/21) “Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk.”

• İnim [Kül Tigin birle iki şad] birle ölü yitü kazğandım. (BK, D, 42/22) “Küçük kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile öle

5. İyelik eki almış isimlerin sıfat görevinde kullanım şekillerini sıfat ile isim arasında yerleştirdiğimiz [olan] sıfat-fili ile açıklamak mümkündür. Bunda sonraki örnek cümleler bu doğrultuda düşünülmelidir.

yite kazandım.”

- Bunça kazganıp [kāsım kağan ı]t yıl onunc ay altı otuzka uça bardı.(BK, G, 54/9) “Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı onuncu ay, yirmi altında uçup gitti.”

- Kāsım Türk Bilge Kağan olurtuğında Türk amti begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayı ulayı şadpıt begler Apa Tarğa[n] başlayı ulayı şad[pıt] begler bu [...] Taman Tarğan Tonyukuk Boyla Bağa Tarğan ulayı buyruk [...] iç buyruk Sebig Kül İrkin başlayı ulayı buyruk bunça amti begler **kangım** kaganka ertingü ertingü ti umug [ıtdi?... (BK, G, 54/13-15) “Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu...Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk...iç buyruk Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalade fevkalade çok iltica etti...”

- ...kāsım] kağan [...] ça aḡar taşıḡ yoğun ıḡ Türk begler bodun i [...] irti.(BK, G,54/ 15) “ ...babam kağan...aḡır taş, kalın ağacı Türk beyleri, milleti...”

- [Kāsım] kağan **eçim** kağan olurtuğında tört bulusdaḡı bodunuḡ neñce itm[iş...]. (BK, D, 60/9) “Babam kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş.”

Toplam 23 tane sıfat belirlenmiş olup bunların sadece 5 tanesi farklı anlamdaki kelimelere işaret etmektedir.

Gramatikal bağlamda tespit ettiğimiz niteleme sıfatlarını şimdi semantik bağlamda “işlevlerine göre niteleme sıfatları” başlığı altında ortaya koymaya çalışacağız.

2. İşlevlerine Göre Niteleme Sıfatları

1. Renk Bildiren Sıfatlar

- Üze **kök** tesri as[ra yaḡız yir kılınıdıkda ikin ara kişi oḡlı kılınımış]. (BK, D, 32/2) “Üstte mavi gök, altta [kara] yer [yaratıldığında] ikisi arasında insanoḡlu [yaratılmış].”

- Edgü özlük atın **kara** kişin **kök** teyesin sansız kelürüp ḡop ḡoti. (BK, G, 54/12) “İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı.”

- Üze tesri asra yir yarlıkaduḡ üç[ün...] közün körmedük kılkaḡın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ḡsıḡısa?] birigerü [...] ka ḡurıḡaru [... sarıḡ altını] n **ürüs** kümüşin ḡırḡaḡlıḡ ḡutayın kinliḡ işḡ[itis]in özlük atın adḡırın **kara** k[işin] **kök** teyesin Türküme bodunuma ḡazḡanu birtim, iti birtim. (BK, K, 60/10-12) “Üstte Tanrı, altta yer bahsettiḡi için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde... batıda...Sarı altını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim.”

Edebiyat, sosyoloji ve sanatın inceleme alanına giren renk kavramı ülke, coğrafya, iklim, yaşam tarzı, ekonomi, siyaset, düşünce ve inanç boyutunda toplumdan topluma farklılık gösterir (Küçük 2010: 556). Anlatıma çeşitlilik ve yaratıcılık katan renk adları üslubu güçlü kılan önemli unsurlardır. Renk kültürü bakımından geniş bir söz varlığına sahip olan Türkçe’de renk kavramının tarihsel gelişim sürecine bağlı olarak zamanla değişime uğradığı gözlenmektedir.

Bilge Kağan metninde tespit ettiğimiz 7 farklı renk sıfatından Arapça’da “beyaz” Türkçe’de “ak” kelimesinde varlık bulan “ürüs” günümüz Türkiye Türkçesi’nde kullanılmamaktadır. Öte yandan Eski Türkçe’de “mavi, gök rengi, yeşil” anlamlarına denk gelen “kök” sözcüğü zamanla anlam daralmasına uğramış ve bugün “mavi” sözcüğünde yaşam alanı bulmuştur. Günümüzde “kara” kelimesi de eş anlamlısı olan “siyah” kelimesi ile birlikte varlığını devam ettirmektedir.

2.2.Varlıkların İyi, Kötü, Güzel, Çirkin Gibi Soyut Niteliklerini Belirten Sıfatlar

- Bödke özüm oluruḡ bunça aḡır törüḡ tört bulusdaḡı [...] dim. (BK, D, 32/2) “Bu zamanda kendim oturup bunca aḡır töreyi dört taraftakidim.”

- **Bilge** kağan ermiş, **alp** kağan ermiş. (BK, D, 32/4) “Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş.”

- Antaḡ **külüg** kağan ermiş. (BK, D, 34/5) “Öyle ünlü kağan imiş.”

- Biligsiz kağan olurmuş erinç, **yablaḡ** kağan olurmuş erinç. (BK, D, 34/6) “Bilgisiz kağan oturmuş, kötü kağan oturmuş [şüphesiz].”

- Üze Türk tesrisi ıduḡ yiri subı ança itmiş erinç. (BK, D,36/9-10) “Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş [şüphesiz].”

- Küregüsün üçün igidmiş kağanısa ermiş [barmış **edgü**] ilinge kentü yasıldıḡ, yablaḡ kigürtü. (BK, D, 40/19) “Disiplinsizliğinden dolayı, [seni] beslemiş olan kağanına[,] hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, [iline] düşman [fitne] soktun.”

- **Iduḡ** Ötüken yılş bodun bardıḡ. (BK, D, 40/19) “Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin!”

- Nes **yılışḡ** bodunda üze olurmam. (BK, D, 42/21) “Varlıklı, zengin millet üzerinde oturmam.”

- İçre aşsız taşra tonsuz **yabız yablaḡ** bodunda [üze olurtum]. (BK, D, 42/21) “İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum.”

- **Yalıḡ** bodunuḡ tonluḡ kıldım. (BK, D, 42/23) “Çıplak milleti elbiseli kıldım.”

- **Çıḡany** bod[unuḡ] bay ḡı[ldım]. (BK, D, 42/23) “ Fakir milleti zengin kıldım.”

- **İḡar** illigde ı[ḡar] kağanlıḡda yig kıldım. (BK, D, 42/24) “Deḡerli illiden, deḡerli kağanlıdan daha iyi kıldım.”

- **Iduḡ** Bašta süsüşdüm. (BK, D, 44/25) “Iduk Başta savaştım.”

- Yigirmi yaşıma Basmlı **Iduḡ** [Ḳu]t oḡuşum bodun erti, arḡış ıdmaz tiyin süledim. (BK, D, 44/25) “Yirmi yaşımda, Basmlı Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim.”

- **Anda içreki** ne kişi tin [...] i yoḡ [bolda]cı er [ti...]a okıḡalı kelti. (BK, D, 44/28) “Onun içindeki ne kadar insan ...yoḡ olacaktı...çaḡırmak için geldi.”

- Tamaḡ **Iduḡ** Bašta süsüşdümiz. (BK, D, 46/29) “Tamaḡ Iduk Bašta savaştım.”

- Ağuda iki **uluḡ** süsüş süsüşdüm. (BK, D, 48/34) “Ağuda iki büyük savaş yaptım.”

- Üze Tengri ıduḡ yir sub [eçim ḡa]ḡan kut taplamadı erinç.(BK, D, 48/35) “Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak.”

• Ödsig ötölüg küç igidmiş al[p] kağanısa ya[sıldı. (BG, D, 48/34-35) “Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[.] kağanına ihanet etti.”

• Yalabaçı **edgü** sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim. (BK, D, 50/39) “Elçisi, iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim.”

• **Kiçig** atlıg [...]. (BK, D, 50/41) “Küçük adlı...”

• Çorakka tegip **yulıgçı** [eri]g k[...]s Keçinke tegi [...] (BK, GD, 52/1) “Çorağa ulaşıp yağmacı askeri...Keçine kadar...”

• **Alp** erin ölürip [bal]bal kılıu birtim. (BK, G, 53/7) “Kahraman erini öldürüp balbal kılıverdim.”

• **Uluğ** oğlum ağrıp yok bolça Kuğ Sesünüg balbal tike birtim. (BK, G, 54/9) “Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku’yu, generali balbal olarak dikiverdim.”

• **Edgü** özlük atın kara kişin kök teyesin sansız kelürüp kóp kötü. (BK, G, 54/12) “İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı.”

• **Çasım** Türk Bilge Kağan olurtuğında Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayı ulayı şadpıt begler Apa Tarğa[n] başlayı ulayı şad[pit] begler bu [...] Tamen Tarğan Tonyukuk Boyla Bağa Tarğan ulayı buyruk [...] iç buyruk Sebig Kül İrkin başlayı ulayı buyruk bunça amtı begler çasım kaganka ertisi ertisi ti umuğ i[tdi?... (BK, G, 54/13-15) “Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu...Tamen Tarkan, Tonyukuk Boyla Bağa Tarkan ve buyruk...iç buyruk Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalade fevkalade çok iltica etti...”

• **Edgü bil[ge]** kişig **edgü alp** kişig yo[rıtmaz] ermiş. (BK, K, 56/4) “İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş.”

• [Yağuru] kınd[ukda] kisre **anyıg** biligin anda ö[yür ermi]ş. (BK, K, 56/4) “Yaklaştırp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.”

• Anda **anyıg** kişi ança boş[ğurur] ermiş: (BK, K, 58/5) “Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş.”

• İrak erser **yablağ** ağı birür, yağuk erser **edgü** ağı birür tip ança boşğurur ermiş. (BK, K, 58/5) “Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş.”

• Kağan olurup **yok çıgany** bodunuğ kóp kubaratdım. (BK, D, 58/7) “Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım.”

• **Çıgany** bodunuğ bay kıldım. (BK, K, 58/7) “Fakir milleti zengin kıldım.”

• Nes n[es sab]im erse[r] **besgü** taşka urtum. (BK, K, 58/8) “Her ne sözüm varsa ebedi taş vurdum.”

• Tü[r] giş kağan] kızın ertisi **uluğ** törün oğluma alı birtim. [...] ertisi **uluğ** [törün alı] birtim, ya [...] t ertü [rtü]m. (BK, K, 60/9-10) “Türkiş kağanının kızını fevkalade büyük törenle oğluma alıverdim...fevkalade büyük törenle alı verdim... yaptırdım...”

• **Besgü** taş [tokıtdım...] tokıtdım, bitid[d] im. (BGK, K, 62/15) “Ebedi taş yontturdum...yontturdum, yazdırdım.”

Toplam 43 tane tespit ettiğimiz bu sıfatlardan çoğu günümüzde kullanılmamaktadır. Bu sıfatlardan 21 tanesi farklı sözcüklerle birlikte tekrarlanmıştır.

2.3. Varlıkların Dış Görünüşlerini, Beden Yapılarını Veya Fiziksel Özelliklerini Niteleyen Sıfatlar

• Tabğaç bodunka beglik **urı** oğlın kul kıldı, işilik kız oğlın kūs kıldı. (BK, D, 34/7) “Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını carieye kıldı.”

• Beglik **urı** oğlusın kul kıldığ. (BK, D, 40/20) “Beylik erkek evladını kul kıldın.”

• [İşilig kız oğlusın] kūs kıldığ. (BK, D, 40/20) “Hanımlık kız evladını carieye kıldın.”

• [...]çasım] kağan [...] ça **ağar** taşıg **yoğun** ıg Türk begler bodun i[...]irti. (BK, G, 54/15) “Babam kağan ...ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti...”

• Ulayı **ini** yigünüm oğlanım biriki oğuşum [bodunum biriye şadpıt begler yırıya tarğat buyruk begler Otuz Tatar,... Tokuz Oğuz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tısla: (BK, K, 56/1) “Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarğat, buyruk beyleri, Otuz Tatar,...Dokuz Oğuz beyleri milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle.”

Bu başlık altında toplam 7 sıfat, birbirinden farklı olarak da 5 sıfatın yer aldığını tespit ettik.

2.4. Mekânda Ve Zamanda Mesafe Niteliği Bildiren Sıfatlar

• Bökde özüm olurup bunça ağır törüg **tört bulusdağı** [...]dim. (BK, D, 32/1) “Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört taraftakidim.”

• Sü sülepen **tört bulusdağı** bodunuğ [kóp almış, kóp baz kılmiş]. (BK, D, 32/3) “Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış.”

• **Tört bulusdağı** bodunuğ kop baz kıldım, yağısız kıldım. (BK, D, 42/23) “Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım.”

• Süçig sabın yımşak ağın arıp ırak [bodunuğ ança] yağutur ermiş. (BK, K, 56/4) “Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış.”

• [Çasım] kağan eçim kağan olurtuğında **tört bulusdağı** bodunuğ nençe itm[iş...]. (BK, K, 60/8-9) “Babam kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş...”

Türkçe’de -ki ekinin üç farklı kullanım alanına şahit olmaktadır. İsmi yerini tutarak “zamid” görevinde kullanılan -ki ile kendisinden sonra gelen ismi niteleme ve belirtme yoluyla “sıfat” görevinde kullanılan “ki” eki eklendiği sözcüğe bitişik yazılırken kelime ve kelime grupları ile cümleleri birbirine bağlama yoluyla “bağlama edati” görevinde kullanılan -ki eki daima ayrı yazılmaktadır. Bilge Kağan metnini incelediğimizde sıfat görevinde kullanılan -ki ekinin semantik zeminde farklı noktalara işaret ettiğine tanık oluruz.

2.5. Varlıkların Duyu Organları İle Algılanan Niteliklerini Bildiren Sıfatlar

• Süçig sabın **yımşak** ağın arıp ırak [bodunuğ ança] yağutur ermiş. (BK, K, 56/4) “Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış.”

Duyu organları ile algılanan nitelikleri belirten 1 sıfat kullanılmıştır.

2.6. İsme Herhangî Bir Özelliğe Sahip Olma, O Özelliği Taşıma Niteliği Katan

• Çasım Türk Bilge [Kağan...] ti Sir Tokuz Oğuz İki

Ediz **kerekülüg** begleri bodunu ...Türk tes[ri...] üze kağan olurtum. (BK, D, 32/1-2) “Babam Türk Bilge Kağanı... Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırılı beyleri, milleti...Türk tanrısı üzerinde kağan oturdum.”

- Kişi oğlunda üze **eçim apam** Bumin Kağan İstemi Kağan olurmuş. (BK, D, 32/2) “İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş.”

- Yoğçı sıgtıç ösre kün toğsıkdağı Bökli çöl[l]üg il Tabğaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kırkın Otuz Tatar Kıtany Tatabí bunça bodun kelipen sıgtamış, yoğlamış. (BK, D, 34/5) “Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabí, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.”

- Tabğaç bodunka **beglik** ırı oğlın kıl kıldı, **işilik** kız oğlın küs kıldı. (BK, D, 34/7) “Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariyeye kıldı.”

- İllig bodun [ertim, ilim amtı kanı, kimke ilig kazğanur men tir ermiş]. (BK, D, 34/8) “İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş.”

- Kağanlıg bodun ertim, kağanım kanı. (BK, D, 36/9) “Kağanlı millet idim, kağanım hani.”

- Türk bodun yok bolmazun tiyin **kasım** İltirış kağanıg ögüm İlbilge Katunuğ tesri töpüsünde tutup yügerü kötürti erinç. (BK, D, 36/10) “Türk milleti yok olmasın diye [rek] millet olsun diye[rek] babam İltirış Kağanı, annem İlbilge Hatunu [(O) Tanrı] başlarından tutup [şüphesiz] yukarı kaldırmış.”

- Tesri küç birtük için **kasım** kağan süsi böri teg ermiş, yağısı kony teg ermiş. (BK, D, 36/11) “Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.”

- Kasım kağan [anča ilig törüg kazğanıp uça barmış]. (BK, D, 38/13) “Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, [ölüp] gitmiş.”

- Kasım [kağanka] baş[lay]u Baz Kağanıg balbal [tikmiş. Kasım] kağan uçdukdā özüm sekiz yaşda kaltım. (BK, D, 38/13-14) “Babam kağan için [ilk olarak] Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. Babam kağan [öldüğünde] kendim sekiz yaşında [idim].”

- O töreüde üze **eçim** kağan olurtı. (BK, K, 38/14) “O töre üzerinde amcam kağan oturdu.”

- **Eçim** kağan olurtuğ[d]a özüm tigin erk [...] iy[....] tesri [yarlıkaduğ için] dört yigirmi yaşımka Tarduş bodun üze şad olurtum. (BK, D, 38/14-15) “Amcam kağan oturduğunda kendim prens... Tanrı buyurduğu için on dört yaşımda Tarduş milleti üzerinde şad oturdum.”

- **Eçim** kağan birle Yaşıl ögüz Şantus yazıka tegi süledimiz. (BK, D, 38/15) “Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.”

- Ol bilmedükügün için yablaķısın için **eçim** kağan uça bardı. (BK, D, 40/20) “O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti.”

- [İşilik kız oğlusın] küs kıldıg. (BK, D, 40/20) “Hanımlık kız evladını cariyeye kıldın.”

- **Beglik** ırı oğlusın kıl kıldıg. (BK, D, 40/20) “Beylik erkek evladını kul kıldın.”

- Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin **kasım** kağanıg ögüm katunuğ kötürtügme tesri il birig[me te]sri Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol tesri kağan olurt[d] erinç. (BK, D, 42/20-21) “Türk milletin adı sanı yok olmasın

diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabiî.”

- [İnim Kül Ti]gin iki şad, **inim** Kül Tigin [birle] sözleşdimiz.(BK, D, 42/21) “Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk.”

- İnim [Kül Tigin birle iki şad] birle ölü yitü kazgandım. (BK, D, 42/22) “Küçük kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile öle yite kazandım.”

- İki **ilteberlig** bodun [...] (BK, D, 50/38) “İki valili millet...”

- Bunça kazğanıp [kasım kağan ı]t yıl onunc ay altı otuzka uça bardı.(BK, G, 54/9) “Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı onuncu ay, yirmi altında uçup gitti.”

- Tesri teg Tesri yaratmış **Türk** Bilge [Kağan s]labım: Kasım Türk Bilge Kağan olurtuğında Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayı ulayı şadpıt begler Apa Tarķa[n] başlayı ulayı şad[pıt] begler bu [...] Taman Tarķan Tonyuķuk Boyla Baĝa Tarķan ulayı buyruk [...] iç buyruk Sebig Kül İrkin başlayı ulayı buyruk bunça amtı begler kasım kağanka ertisü ti umuğ i[tdi]?... (BK, G, 54/13-15) “Tanrı gibi [gökte yaratılmış] Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu...Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baĝa Tarkan ve buyruk...iç buyruk Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kaĝana fevkalade fevkalade çok iltica etti...”

- ...Türk beglerin bodunun ertisü ti umuğ itdi ögd[i... kasım] kağan [...] ça aĝar taşıĝ yoğun iĝ Türk begler bodun i [...] irti.(BK, G, 54/15) “Türk beylerini, milletini fevkalade çok yüceltti, övdü...babam kağan...aĝır taşı, kalın aĝacı Türk beyleri, milleti...”

- Tesri teg tesride bolmış **Türk** Bilge Kağan bödke olurtum. (BK, K, 56/1) “Tanrı gibi gökte olmuş [gökten gelmiş] Türk Bilge Kağanı, bu [devirde] oturdum.”

- [Kasım] kağan **eçim** kağan olurtuğında dört bulusdaķı bodunuğ neñce itm[iş...]. (BK, D, 58-60/8-9) “Babam kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş.”

- Üze tesri asra yir yarlıkaduğ üç[ün...] közün körmedük kılkaķın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ĝsıkısa?] birigerü [...] ka kıraĝaru [...] sarıĝ altını[n] ürüs kümüşin kırĝaĝlıĝ kıtayın **kinlig** işĝ[itis]in özlük atın adĝırın ĝara k[işin] kök teyesin Türküme bodunuma kazĝanu birtim, iti birtim.(BK, K, 60/10-12) “Üstte Tanrı, altta yer bahşettiĝi için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde...batıda...Sarı altını[nı, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeĝini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim.

-lıĝ/-lig/-luĝ/-lüg eki isimden isim türeten bir ek olduĝu gibi aynı zamanda “bir şey için” anlamında ve “tahsis” işlevinde sıfatlar türeten canlı ve işlek bir ektir (Korkmaz 2009: 341). Bu başlık altında ele aldığımız sıfatlar arasında bu yolla kurulmuş olanları da mevcut olup toplam 38 tane sıfat yer almaktadır fakat bunlardan 24 tanesinin tekrarlandığını gözlemleriz.

2.7.Bir Varlık Veya Nesnede Bir Niteliğin Eksikliğini, Yokluğunu Gösteren Sıfatlar

• İkinci ara idi **oksuz** Kök Türk iti ança olurur ermiş. (BG, D, 32/2) “İkisi arasında pek teşkilatsız Kök Türkü düzene sokarak öylece oturuyormuş.”

• **Bilgisiz** kağan olurmuş erinç, yablağ kağan olurmuş erinç. (BG, D, 34/6) “Bilgisiz kağan oturmuş, kötü kağan oturmuş [şüphesiz].”

• İçre **aşsız** taşra **tonsuz** yabız yablağ bodunda [üze olurtum]. (BG, D, 42/21) “İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum.”

Adlarda yokluk, eksiklik anlamında sıfatlar türeten -sız,-siz,-suz,-süz eki yoluyla kurulan sıfatları bu bölüm altında değerlendirmek uygun görülerek toplam 4 sıfat belirlenmiştir.

2.8.Bir Nesnenin Yapıldığı Maddeyi Gösteren Veya O Duyguyu Veren Sıfatlar

• [...] ol taş barkın [...] (BG, K, 62/15) “O taş türbesini...” Yukarıda ifade ettiğimiz “taş” sözcüğünün bugünde hiçbir değişikliğe uğramamış olarak kullanıldığı görülmektedir.

2.9.Adlara Anlamca Bir Bildirme Ve Pekiştirme Niteliği Katan Sıfatlar

• Asar **adinçig** barķ yaratıd[ı]m. İçin taşın **adinçig** bediz [urturtum. (BG, K, 62/14) “Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum.”

“Adinçig” kelimesini morfolojik olarak ele aldığımızda bu kelime günümüz Türkçesi’ndeki pekiştirme sıfatlarının sahip olduğu gibi bir yapıyı gözlemleyemiyoruz. Öte yandan Eski Türkçe’de rastladığımız bu “adinçig” kelimesi o günün dilbilgisel düzleminde semantik açıdan pekiştirme niteliğine sahip bir sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.10.Yer Bildiren Sıfatlar

• **Iduk** Başta süsüsdüm. (BG, D, 44/25) “Iduk Başta savaştım.”

• Tamağ **Iduk** Başta süsüsdümiz. (BG, D, 46/29) “Tamağ Iduk Başta savaştım.”

• Yoğcı sıgıtçı ösre kün toğsıkdaķı **Bökli** çöl[l]üg il Tabğaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kırkın Otuz Tatar Kırtany Tatabı bunça bodun kelipen sıgıtamış, yoğlamış. (BG, D, 34/5) “Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç, Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.”

• İlgerü kün toğsık[k]a **Bökli** kağanka tegi süleyü birmiş. (BG, D, 34/8) “Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edivermiş.”

Bilge Kağan metninde yer bildiren 4 sözcüğün sıfat fonksiyonunda kullanıldığını söylemek mümkündür.

2.11.Unvan Bildiren Sıfatlar

• Yigirmi yaşına Basmlı **Iduk** [Ku]t oğuşum bodun erti, arķış idmaz tiyin süledim. (BG, D, 44/25) “Yirmi yaşında, Basmlı Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim.”

Yer bildiren sıfat olarak ele aldığımız “iduk” sözcüğü bu bölümde unvan bildiren sıfat işlevindedir.

2.12.Niteleme Sıfatlarından Kalıplaşmış Özel Adlar

• Kırgıru **Temir** Kıpıgka süleyü birmiş. (BG, D, 34/8) “Batıda Demir Kıpıya ordu sevk edivermiş.”

• Eçim kağan birle ilgerü **Yaşıl** ögüz Şantus yazıka tegi süledim. (BK, D, 38/15) “Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.”

• Kırgıru **Temir** Kıpıgka tegi süledim. (BG, D, 38/15) “Batıda Demir Kıpıya kadar ordu sevk ettik.”

• Kırgıru yinçü ögüz keçe **Temir** Kıpıgka tegi süledim. (BG, K, 56/3) “Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kıpıya kadar ordu sevk ettim.”

Niteleme sıfatı fonksiyonunda olan ve özel ad olarak karşımıza çıkan toplam 4 tane sözcük tespit edilmiştir.

2.13.Kendilerinde Var Olan Hareket Ve Zaman Kavramlarını Bir Varlığa Veya Nesneye Geçici Olarak Bağlayan Sıfatlar

• Bu sıfatlar taşıdıkları zaman özelliği bakımından üçe ayrılırlar:

2.13.1.Geçmiş Zaman Gösterenler: -dı/-dik, -mış/-miş ekleri yoluyla oluşanlar

• **Tesri teg Tesri yaratmış** Türk Bilge Kağan sabım: (BG, D, 32/1) “Tanrı gibi [gökte yaratılmış] Türk Bilge Kağanı, sözüm:”

• Olurtukuma ölteççe sakınığma Türk begler bodun ögirip sebinip **tostamış** közi yügerü körti.(BG, D, 32/2) “Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı.”

• Begleri bodunı tüzüz üçün Tabğaç bodun tebligin kürlüğün [üçün armaķcıs]ın üçün inili [eçili kingşürtükün üçün begli bodunluğ] yosşurtukın üçün Türk bodun **illedük** ilin içğimu idmiş kağanladuğ kağanın yitürü idmiş. (BG, D, 34/6-7) “Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş.”

• Yiti yüz er bolup [ilseremiş kağansıramış bodunuğ **küsedmiş kuladmış** bodunuğ **Tü[rk tö]rüsün [içğınmış]** bodunuğ eçüm apam törüsünce yaratmış boşğurmuş. (BG, D, 36/11-12) “Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, carıye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadının töresince yaratmış, yetiştirmiş.”

• **Eç[ümüz apamız tutmuş]** yir sub idi[siz] kalmazun [tiyin Az bodunuğ itip yaratıp...(BG, D, 38/16) “Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahıpsiz kalmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip...”

• Ança kağanmış ança **itmiş** ilim[i]z törümüz erti. (BG, D, 40/18) “Öyle kazanılmış, öyle düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı.”

• Küregüngün üçün **igidmiş** kağanısa ermiş [barmış edgü] ilise kentü yasıldığı, yablağ kigürtü. (BG, D, 40/19) “Disiplinsizliğinden dolayı, [seni] beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, [iline] düşman [fitne] soktun.”

• [Kasımız] eçimiz **kağanmış** bodun atı küsi yok bo[lmaz]un tiyin, Türk bodun üçün tün udımadım.(BG, D, 42/21-22) “Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturdum.”

• Men [özüm kağan olurtukuma] **yir sayu barmış** bo[dun yadağın yalısın?] ölü yitü yana kelti. (BG, D, 42/22-23) “Ben

kendim kağan [olarak] oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri geldi.”

• Ödsig ötülüğ **küç igidmiş** al[p kağanısa ya]sıldı. (BG, D, 48/34) “Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[.] kağanına ihanet etti.”

• **Tesri teg tesride bolmış** Türk Bilge Kağan bödke olurtum. (BG, K, 56/1) “Tanrı gibi gökte olmuş [gökten gelmiş] Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum.”

• **Bi[lig] bilmez** kişi ol sabıg alıp yağuru barıp öküş kişi öltüg. (BG, K, 58/5-6) “Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün!”

• Üze tesri asra yir yarlıkaduğ üç[ün...] **közün körmedük** kulkağın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[gsıkısa?] birigerü [...] ka kırığaru[...] sarıg altunu]n ürüs kümüşin kırığağlıg kutayın kinlig işg[itış] özlük atın adğırın kara k[işin] kök teyesin Türküme bodunuma kazganu birtim, iti birtim. (BG, K, 60/10-12) “Üstte Tanrı, altta yer bahsettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde...batıda...Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim...”

Geçmiş zaman gösteren toplam 20 sıfat tespit etmiş olup bu sıfatlardan 2 tanesi farklı kelimelerle birlikte tekrarlanmıştır.

2.13.2.Geniş Zaman Gösterenler: -ğma/-gme ekleri yoluyla oluşanlar

• **Olurtuğuma ölteçiçe şakınığma** Türk begler bodun ögirip sebinip tostamış közi yügerü körti. (BG, D, 32/2) “Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı.”

• Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin şasım kağanıg ögüm katunuğ kötürügme tesri **il birig[me te]sri** Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol tesri kağan olurt[dı erinç. (BG, D, 40-42/20-21) “Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii.”

• **Oza yanya keligme** süsin ağıt[t]ım. (BG, D, 46/31) “İlerleyip yayararak gelen ordusunu püskürttüm.”

Geniş zaman anlamına işaret eden -gme/-gma eki yoluyla türetilen 4 tane sıfat tespit edilmiştir.

2.13.3.Gelecek Zaman Gösterenler: -taçı/-teçi, -sık/-sik ekleri yoluyla oluşanlar

• Anda kisre tesri yarlıkaduğ üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunuğ [turgür]ü igit[t]im. (BG, D, 42/23) “Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim.”

• İl [tutsık yir Ö]tük[en] yış ermiş. (BG, K, 56/3) “İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.”

-teçi ve -sık eki yoluyla gelecek zaman anlamının kazandırıldığı 2 tane örnek kullanıma rastlamaktayız.

SONUÇ

Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna bağlı sondan eklemeli bir dil olan Türkçe’yi edebi ve sanatlı bir dil kılan en güçlü etmen söz varlığında yer alan birimlerden sıfat türündeki sözcüklerin geniş bir yer kaplamasıdır. Orhun Abidelerinden Bilge Kağan yazıtını bu bağlamda incelediğimizde varmış olduğumuz bu sonucun yerinde bir karar olduğu ortaya çıkmaktadır. VIII. yüzyılda karşılaştığımız sıfat türündeki sözcüklerin bir kısmı bugün yerini farklı kelimelere bırakmış bir kısmı ise bazı fonetik ve morfolojik değişiklikler sonucu esas yapısını koruyarak kullanılmaya devam etmiştir. O halde Türkçe’nin bu kadar ihtişamlı bir yapıya sahip olması tesadüfi olmayıp bunun bir öncesinin olduğu, “önce” olarak kastedilenin de Eski Türkçe dönemini aydınlatan ilk yazılı belge niteliğindeki Orhun Abideleri olması gerektiği tanıklanmıştır.

KAYNAKÇA

- [1] Aksan, Doğan (2000), *En Eski Türkçe’nin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı Gerçekler*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- [2] Aksan, Doğan (2006), *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
- [3] Banguoğlu, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, İstanbul: TDK Yayınları.
- [4] Barutçu Özönder, F. Sema (2002), “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, *TÜRKLER*, c. 3, Ankara: Yeni Türk Yayınları, s.481-501.
- [5] Ercilasun, A. Bican (2007), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- [6] Ercilasun, A. Bican (1985), *Büyük Türk Klasikleri*, “Bengütaş Edebiyatı”, c.1, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.56-66
- [7] Ergin, Muharrem (2007), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- [8] Ergin, Muharrem (2008), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- [9] Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- [10] Küçük, Salim (2010), “Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Vol.5/1, Winter 2010, s.556-577
- [11] Tekin, Şinasi (2001), İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler, İstanbul: Simurg Yayınları, s.199-209.
- [12] Tekin, Talât (2000), *Orhun Türkçesi Grameri*, Çev. Ölmez, Mehmet, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- [13] Tekin, Talât (2008), *Orhun Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.